

ПОСТИГАНЕ НА ПРИЕМСТВЕНОСТ В БЪЛГАРСКАТА ПОЛИТИКА СПРЯМО РУСИЯ

Бойко Вълчев

Ако има една константна дилема в българската външна политика от възстановяването на българската държавност през 1878 г. до днес, то това е каква политика да се води спрямо Русия. Това е въпрос, на който различните управления намират различни отговори. Общото е, че въпросът разделя българското общество на отявлени русофили и умерени русофоби и щом се смени управлението, политиката спрямо Русия се променя изцяло. Така отношенията се люшкат от едната крайност до другата, а всяка промяна води най-често до негативи, които в повечето случаи са за сметка на по-малката от двете страни. Затова пред българската държава стои въпросът възможно ли е да се изгради такава балансирана политика по отношение на Русия, която: 1) да отчита историческите, икономическите, политическите и културните реалности и 2) да удовлетворява както русофили, така и русофоби до степен, че когато се смени управлението, политиката спрямо Русия да не се променя. Ако отговорът е отрицателен, то може да се очаква, че и в бъдеще отношението към Русия ще бъде една от водещите разделителни линии в българското общество, а всяка остра криза на международната сцена, в която е замесена Русия, ще се превръща и в криза за българската външна политика. Ако отговорът е положителен, то има някаква надежда България да води една по-разбираема за външния свят и последователна външна политика, а повече от столетие вътрешнополитическо разделение постепенно да бъде преодоляно.

За да се обоснове или отхвърли възможността за една балансирана позиция спрямо Русия, следва да се потърси отговор на няколко въпроса, около които обичайно се концентрира дебатът между русофилите и русофобите: 1) стреми ли се Русия към влияние в България; 2) ако да, с какви средства Русия се опитва да налага влиянието си в България; 3) представлява ли Русия заплаха за сигурността и общественото развитие на България и 4) предоставя ли сътрудничеството с Русия благоприятни условия за икономическо и обществено развитие на страната ни. В опит да се намери отговор на тези въпроси в настоящата статия ще бъде направен кратък преглед на историческото развитие на двустранните отношения, ще бъдат разгледани факторите, които влияят на актуалните отношения и накрая ще бъдат очертани възможните насоки на една балансирана позиция.

1. Двустранните отношения в исторически план

Един кратък исторически преглед няма как да не бъде избирателен. Тук за целите на анализа са подбрани тези факти от историческото ни минало, които биха помогнали да се отговори на посочените по-горе въпроси. Целта е по-скоро да се оформят общи тенденции, отколкото да се влиза в задълбочен анализ на всеки исторически момент.

1.1. Първоначалната криза

Първият безспорен факт е, че възстановяването на българската държава през 1878 г. е благодарение на усилията на Русия. Русофобите се опитват да омаловажават този факт, като изтъкват користните цели зад руските действия, но този факт е белязал общественото мнение в България и влияе върху вземаните политически решения.

През първите години след създаването на третата българска държава Русия спомага изключително много и за приемането на Търновската конституция, и за формирането на държавните институции.¹ Това има и негативни последици за двустранните отношения – патерналистично отношение на руските монарси към държавата, за чието създаване са спомогнали. Когато по време на Съединението България си позволява да не следва предписаната от Русия политика, гневната реакция на Санкт-Петербург отива до крайност. Русия не подкрепя Съединението, а в неочаквания му успех с британска подкрепа вижда опит да се измести руското влияние и да се укрепи властта на княз Александър Батенберг, когото Санкт-Петербург вижда като проводник на антируската политика. Затова през 1886 г. Русия подкрепя български офицери да извършат преврат срещу княза. Превратът е неуспешен и извършителите му са хвърлени в затвора, което пречи на Русия да наложи по безспорен начин своето влияние, но княз Александър Батенберг предпочита да абдикира пред явното желание на Русия да продължи с опитите за свалянето му. Така неразумните действия на руската дипломация довеждат до една криза, в която България остава без монарх и в рязко обтегнати отношения с държавата, донесла нейната независимост.

Кризата се изостря още повече, когато Русия прави опит да наложи руски кандидат за българския престол. Изпратеният в България руският генерал Каулбарс се включва активно в политическата агитация на опозицията за изборите за Велико народно събрание, а пред държавните институции поставя ултиматум за отмяна на изборите за Велико народно събрание и предаване на управлението на страната на

¹ Неслучайно единствените чужденци, които са заемали поста министър-председател на България, са руски поданици: генерал Казимир Ернрот и Леонид Соболев.

посочени от Русия регенти. След неуспеха на този опит да наложи волята си Русия сама къса дипломатическите отношения с България, като остава изключително враждебна към правителството на Стамболов и избрания български княз Фердинанд.

Последиците от тази първа криза в двустранните отношения са в много насоки. Първо, Русия се дискредитира пред голяма част от българското обществено мнение и губи до голяма степен политическото влияние, спечелено чрез освобождението на страната. Никой не очаква, че след първоначалната подкрепа при Освобождението ще последва тотално противопоставяне. Второ, враждебността на Русия кара българското правителство на Стамболов да търси подкрепа в Западна Европа, с което до голяма степен оправдава руските опасения, че София се стреми да замени руското влияние със западно. Трето, опозицията в България застава в тази криза изцяло на руска страна и обвинява българското правителство за кризата. Русия, от своя страна, вижда в това възможност да си върне влиянието в София и започва да подкрепя с всякакви средства опозицията на режима. Така разделението на русофили и русофоби е пряка последица от кризата и раздира българското общество и политически живот за десетилетия напред. Русофилите и русофобите виждат по много различен начин заплахите и възможностите в отношенията с Русия.

Русофилите възприемат руското влияние в България единствено в положителна светлина. За тях Русия може да е заплаха за антируските сили в страната ни, но не и за самата държава и нейните интереси. Те виждат в Русия естествения съюзник на България по исторически и културни причини. Освен това те се възхищават на мощта на тази голяма страна и вярват, че с нейна помощ България би могла да постигне идеала за национално обединение и всички други важни цели на българската външна политика. Да се отхвърли сътрудничеството с Русия за тях е предателство спрямо този национален идеал и крие огромни рискове за развитието на една малка страна като България, ако тя остане без външна опека. Затова русофилите са готови на крайни действия в името на възстановяването на добрите отношения и подкрепата на Русия.

Русофобите виждат в Русия една консервативна, изостанала в политическото си развитие страна, която преследва собствените си геополитически интереси, а България е само средство на нейната политика. За тях руското влияние силно вреди на българската държава, защото царският режим има явна неприязън към демократичните институции в България и се опитва да ги дестабилизира. Русофобите се опасяват, че Русия се стреми към слаба и зависима България, която би била готова да обслужва руските интереси. Следователно Русия няма интерес действително да помогне за национално обединение на

българите, тъй като това би направило страната ни по-силна и по-независима. За русофобите Русия не е без алтернатива, напротив – алтернативата е Европа – модерният начин на политическо мислене и поведение, на който те противопоставят стария, но агресивен начин на мислене на автократизма в Русия. Правителството на Стамболов успява да получи подкрепа от Великобритания и да докаже, че успехи във външната политика могат да се постигат и без подкрепата на Русия. Обратното, да заложи националното обединение и просъществуването на държавата на подкрепата от Русия, крие риска от обслужване на руските национални интереси и от съобразяване с прищевките на един авторитарен режим, чието поведение не винаги е рационално. Не на последно място русофобите се опасяват, че ако се стигне до конфликт между Русия и Западна Европа, поради политическото и икономическото си изоставане Русия би загубила такъв конфликт, а в такъв случай би повлякла към поражението и всички държави, които я следват. Затова за тях разумната външна политика е обвързване със страните от Западна Европа, следване на западния икономически и обществен модел и противопоставяне на всякакви насилствени опити от страна на Русия за промяна на политическата власт в България.

Кризата приключва години по-късно, когато Русия се съгласява да признае избора от българското Велико народно събрание княз Фердинанд, при условие че престолонаследникът приеме източното православие. Междувременно правителството на Стамболов, позволило си да отхвърли проруската политика, е паднало от власт, а самият Стамболов е брутално убит. Отношенията между двете страни обаче остават хладни.

В началото на ХХ в. Русия полага значими усилия да възвърне политическото си влияние в България. Русия посредничи за получаването на външни заеми, а през 1902 г. подписва и тайна военна конвенция, с която се гарантира руска подкрепа при военно нападение от страна на Румъния. Още по-категорична е руската подкрепа за България при обявяването на независимостта през 1908 г., когато Русия опрощава значителен дълг на Османската империя, за да може последната да се откаже от териториалните си и финансови претенции към България.² След това Русия играе ключова посредническа роля при договарянето на

² За да бъде компенсирана Русия за опростения дълг, България поема финансово задължение към Русия със същия размер. Заемът обаче е със срок на изплащане 75 г. и без гаранции и на практика след разпада на Руската империя след Първата световна война не е изплатен. Така може да се приеме, че Русия е поела за своя сметка финансовите компенсаци за юридическото отделяне на България от Османската империя. История на България. Т. IV. Българската дипломатия от древността до наши дни. Под ред. на доц. Емил Александров, Труд, С., 2003. 294 стр.

Балканския съюз и по всичко изглежда, че Русия не само е върнала влиянието си в България, но и ще съдейства за постигане на национално обединение.

През всичкото това време обаче Русия поддържа още по-близки отношения с дългогодишния си съюзник Сърбия и за властите в София стои въпросът дали ще могат да разчитат на Русия, ако българските и сръбските интереси в Македония се сблъскат. Разпадът на Балканския съюз при обявяването на Междусъюзническата война и отказът на Русия да възпре румънско нападение над България дават ясен отговор на този въпрос и водят до първата национална катастрофа. Затова, въпреки дългогодишните си усилия към сближаване, Русия губи отново влиянието си в България в навечерието на Първата световна война.

Когато войната избухва, все пак Русия, Франция и Великобритания правят опит да привлекат България на своя страна или поне да си гарантират нейния неутралитет. Въпросът води за пореден път до разделение в българското общество, тъй като опозиционните партии настояват да се приеме предложението на Антантата. Правителството обаче се отнася с недоверие към това предложение, защото се опасява, че ако Антантата победи във войната, Русия ще защитава в по-голяма степен сръбските интереси в Македония, а не българските. В крайна сметка България избира Централните сили и дипломатическите отношения с Русия са прекъснати, без да се стига до директни сблъсъци на бойното поле. Краят на Първата световна война обаче носи поражение за България и втора национална катастрофа, а Руската империя се разпада и е заменена от СССР, което бележи рязка промяна в двустранните отношения.

Изводите от този първоначален етап в двустранните отношения са, че: 1) Русия държи да има влияние в България; 2) за тази цел прилага тактиката на моркова и тоягата – оказва финансова и дипломатическа подкрепа на страната ни, ако София е склонна да се съобразява с Русия, а в противен случай се противопоставя с всякакви средства на българските цели, включително чрез опити за намеса във вътрешните работи и смяна на режима, както и късане на дипломатическите отношения; 3) темата „Русия“ разделя българското общество на русофили и русофоби; 4) за русофилите всякаква политика, различаваща се от препоръките на Русия, излага страната ни на рискове; 5) за русофобите Русия и руското влияние в България е заплаха за сигурността и към всички възможности за сътрудничество с Русия, които биха увеличили руското влияние, трябва да се подхожда изключително предпазливо; 6) компромисът между русофили и русофоби е невъзможен или поне труднопостижим.

1.2. Междувоенният период и Втората световна война

След Първата световна война новосъздаденият СССР е твърде слаб и ангажиран с бушуващата гражданска война, за да мисли за налагане на влиянието си в България. Българското правителство на Ал. Стамболийски е поставено в международна изолация и търси всякакви пътища за излизане от нея. Първоначално то флиртува с идеята за намеса в руската гражданска война на страната на белогвардейците, ако това позволи да се съхрани под някаква форма българската армия, която е заплашена от драстично свиване по силата на Ньойския договор. Твърдата съпротива на съседните на България държави и бързият разгром на белогвардейците предотвратяват тази възможност. След това България приема дипломати на Съветския съюз под прикритието на мисия на Червения кръст по време, когато само Турция поддържа отношения със СССР.

Превратът срещу Стамболийски издига на власт един изключително репресивен буржоазен режим, който залага на антикомунистическа и антисъветска реторика, за да се легитимира пред Запада. Бруталните действия срещу мисията на Червения кръст слагат край на сближаването със СССР и го настройват срещу България. В отговор съветските власти чрез Коминтерна дават наставления за организиране на Септемврийското въстание с надежда да свалят правителството и да наложат едно работническо-селско управление. Следват няколко години на жестоки репресии от страна на властите и на политически убийства, саботажи и атентати от страна на нелегалната опозиция, които разделят до крайност българското общество. Кулминацията е атентатът в църквата „Св. Неделя“, чиято цел е убийството на царя, министрите и военното ръководство на държавата, по чудо непостижната.

Недоверието между България и СССР от 20-те години води до това двете страни да възстановят дипломатически отношения едва през 1935 г.³ Макар и възстановени, дипломатическите отношения не са особено топли. Следва да се отбележи, че СССР използва влиянието си на Балканите, за да наложи възприетата през 1934 г. доктрина на Комунистическия интернационал за съществуването на македонска нация. Първоначално тази доктрина не среща голяма подкрепа сред населението във Вардарска Македония, но десетилетие по-късно тя ще има решителна роля за създаването на Република Македония в рамките на СФРЮ.

³ Така Русия / СССР е държавата, с която България най-дълго време е била в прекъснати дипломатически отношения. Дипломатическите отношения са прекъсвани на два пъти: първият път между 1886 г. и 1896 г., а вторият – между 1915 г. и 1935 г. – общо около 30 години.

В началото на Втората световна война България си поставя няколко важни цели: да не влиза във военно-политически съюзи, да не участва в бойни действия, да се опита да постигне национално обединение и, не на последно място, да не допуска налагане на съветското влияние в България. От тези цели е видно, че за тогавашното политическо ръководство СССР е основната външна заплаха за страната. Това не пречи на правителството да поиска и да получи съветска подкрепа за получаване на Южна Добруджа от Румъния през септември 1940 г.

В края на 1940 г. обаче България е изправена пред избор. Германия притиска страната ни да се присъедини към Тристранния пакт. В ответна акция СССР изпраща в България руския дипломат Соболев с предложение за договор за взаимопомощ. СССР настоява за две военни бази в Бургас и Варна, срещу което предлага подкрепа за решаване на националния въпрос, военна подкрепа при нападение от трета страна и гаранции за запазване на независимостта и политическия режим. Всичко това се случва само няколко месеца след като СССР е предложил подобен договор на прибалтийските републики и след това незабавно ги е анексирал. Зад отказа на българската държава да приеме подобен договор стои най-вече недоверието, че СССР ще спази дадените гаранции. Москва обаче не се примирява с отказа. Тя мобилизира всички верни на Русия български граждани, които с петиции и подписки засипват държавните институции. Призивът е ясен – съюз със СССР. Може да се спекулира колко са събраните подписи зад този призив – броят варира между 340 хиляди и милион и половина. Безспорно е, че това е явна демонстрация, че Русия може да разчита на широка подкрепа в българското общество.

След германското нападение над СССР на 22.06.1941 г. България и Русия се оказват във враждуващи коалиции във Втората световна война. Това не пречи на двете страни да запазят дипломатически отношения. Нещо повече, Германия отчаяно се нуждае и оказва огромен натиск върху българското правителство да изпрати български войски на източния фронт срещу СССР. Цар Борис III многократно отхвърля тази възможност, като се обосновава с историческата близост между двата народа и силната привързаност на големи части от българското население към освободителите ни. Българският монарх намеква, че ако бъде принуден от Германия да направи стъпки към включване на страната във войната със СССР, рискува да бъде свален от власт. Така той използва руското влияние в България като хитроумен аргумент за предотвратяване на това, което не е нито в български, нито в съветски интерес – война между България и СССР.

Това не значи, че отношенията са приятелски. СССР не се отказва от своята идеология и се стреми да изнесе влиянието си чрез организирането на пролетарски революции. От момента, когато съюзът между Германия и СССР е нарушен с германското нападение от 22.06.1941 г., СССР призовава за организиране на партизанско движение в България. Целта на първо място е саботиране на германските войски и задържането им възможно по-дълго далече от Източния фронт, но на второ място целта е отслабване и сваляне на българското правителство, което се е съюзило с Германия. Партизаните организират саботажи и отделни терористични актове, докато правителството използва полицията, жандармерията, а през 1943-1944 г. и военни части, за да ликвидира партизаните и техните сподвижници.

Изходът на Втората световна война е сбъднат кошмар за българския политически елит. България отчаяно се опитва да подпише примирие със САЩ и Великобритания, за да нямат основание съветските войски да навлязат на българска територия, но на 5 септември 1944 г. СССР обявява война на България и я окупира. От този момент нататък за период от четиридесет и пет години какво се случва в България и каква е външната ѝ политика зависи до голяма степен от Москва.

Изводите от този втори период на обтегнати двустранни отношения са: 1) независимо от промените в политическото устройство на Русия, Москва продължава да се стреми към влияние в България; 2) особено в навечерието на Втората световна война СССР е готов на големи отстъпки, за да използва България като военна база; 3) в период на обтегнати отношения СССР е още по-склонен да подкрепя сваляне на българското правителство чрез подривна дейност; 4) когато се появява възможност, СССР не се поколебава да обяви война и да окупира България, като така си осигурява пълен контрол над съдбата ѝ; 5) българското общество продължава да бъде разделено на русофили и русофоби, като това разделение придобива и класов характер.

1.3. Студената война

През Студената война България е под пълния контрол на СССР. Първоначално това се дължи на факта, че страната е окупирана и е със статут на победен съюзник на Хитлеристка Германия. България трябва да се съобрази с условията, които са поставени от победителките, за да подпише примирие и след това мирен договор. Тези условия включват изтегляне на България от всички територии, които е присъединила през Втората световна война, както и включване във войната срещу Германия.

Във вътрешнополитически план СССР се възползва от ситуацията, за да укрепи влиянието си в София. В страната се завръщат стотици комунисти, живели дълги години в СССР, и незабавно получават

ключови позиции в управлението. Политиците, които биха се противопоставили на съветското влияние в България, са елиминирани. Първоначално Народният съд осъжда на смърт министрите и регентите от предходния режим, а впоследствие за шпионаж са осъдени на смърт депутатите от опозицията и дори представители на БКП, които изразяват несъгласие с политиката, провеждана от Москва в България.

Политическото, икономическото и социалното устройство на държавата е точно копие на съветското с всичките му предимства и недостатъци – национализация, колективизация, гонения и трудови лагери, бригадирско движение и петгодишни планове.

Външната политика на България е съобразена до голяма степен с политиката на СССР. България подписва договор за дружба, сътрудничество и взаимопомощ със СССР и с неговите сателити и влиза в тези военно-политически и икономически съюзи, които Москва създава: Коминформ бюро, Съвета за икономическа взаимопомощ, Организацията на Варшавския договор. Същевременно през 1950 г. България обвинява американския посланик в шпионаж, в резултат на което САЩ къса дипломатическите отношения с България, осъзнавайки до каква степен СССР тотално контролира българския политически и икономически живот.

Впоследствие всякакви промени в ръководството на държавата се правят със съгласието на Москва. След идването на Тодор Живков на власт през 1956 г. постепенно България се превръща в най-близкия съюзник на СССР. Ако в другите сателити на СССР се организират опозиционни движения, протести и въстания, България изразява подкрепа за съветската политика във всяко отношение. В замяна обаче държавата ни очаква от СССР икономически облаги и политически отстъпки. Врѳх на тази политика са засекретените решения на ЦК на БКП от 1963 г. и 1973 г. за все по-тясно сближаване и в перспектива присъединяване към СССР. Конкретни действия по присъединяване на България към СССР като шестнадесета република не са предприети, но и в двата случая при представянето на решението пред съветското ръководство са представени икономически искания с оглед сближаване на стандартите между двете страни. Трудно може да се изчисли общият размер на помощите, предоставени на България под формата на безплатен петрол, завишаване на цените на българските стоки в рамките на СИВ и предоставяне на по-доходни отрасли в рамките на специализацията. Факт е, че след като Горбачов решава да прекрати помощите за братските страни през 1985 г. поради тежкото финансово състояние на съветската държава, България навлиза в дълбока икономическа криза с режим на тока, инфлация и недостиг на основни продукти.

За всички руски граждани е останала една представа за българската държава от времето на комунизма – хубава страна, в която руснаците са добре дошли и могат да се чувстват у дома си.⁴ За политическото ръководство в Москва България е най-верният съюзник, който на нищо не се противопоставя и винаги застава зад СССР.

Изводите от този период в двустранните отношения са: 1) когато СССР успее да наложи своето влияние над България, това води до тотално прилагане на съветския модел във всички сфери на обществения живот; 2) отпада разделението на обществото на русофили и русофоби, защото русофоби са подложени на репресии – затвор или смърт като национални предатели; 3) сигурността на България се гарантира от СССР; 4) България получава икономически облаги в големи размери от СССР и става икономически зависима от него; 5) в замяна българската външна политика следва предписанията на Москва; 6) отношенията ни с другите развити страни са силно ограничени или прекъснати.

1.4. Съвременните двустранни отношения

След разпада на СССР през 1991 г. българо-руските отношения са на приливи и отливи. Първоначално България запазва много близки отношения с Русия и дори получава подкрепата на Русия за международното признаване на Р Македония, когато съществува риск там да се повтори хърватският и босненският сценарий.

Проблемите започват през 1995-1996 г., когато България внася официално молба за членство в ЕС и започва да си сътрудничи с НАТО по линия на „Партньорство за мир“. В отговор Русия съзнателно забавя доставките на петрол за България, което води до повишаване на инфлацията и дестабилизиране на икономическата обстановка. На фона на непопулярността на правителството и фалита на банки, кризата от 1996-1997 г. изправя обществото на ръба на гражданска война, но зад падането на правителството на Жан Виденов може да се приеме, че до известна степен стоят руските действия.

Това не води до желанието от Русия обрат в отношенията и следващите две правителства са още по-резервирани към Москва. Служебният кабинет на Стефан Софиянски внася официална молба за членство в НАТО, а избраното правителство на Иван Костов използва Косовската криза, за да получи обещание от водещите страни в НАТО, че България ще бъде приета в най-кратки срокове. В хода на кризата България е изправена пред дилема – Русия иска да получи правото да използва въздушното ни пространство, за да прехвърли собствени войски

⁴ Няма руснак, който да не знае поговорката „Курица не птица, Болгария не заграница“, в превод „Кокоската не е птица, а България не е зад граница“.

в Косово. Ако тези войски бъдат разположени, е ясно, че операцията на НАТО срещу Югославия ще се провали, защото САЩ няма да рискува с военна конфронтация срещу Русия. България обаче, подобно на Румъния и Унгария, отказва достъп на Русия до въздушното си пространство, като оказва решителна помощ на НАТО в тази операция. Поканата за членство в НАТО е следствие от този избор, но за сметка на това отношенията с Русия са все по-обтегнати.

Периодът на ново сближаване е свързан с избора на Георги Първанов за президент и победата на НДСВ на парламентарните избори през 2001 г. Русия демонстрира желание за сближаване, като прави отстъпка по отношение на своя дълг към България от времето на СИВ, преговорите за който са се водили дълги години.⁵ Зачестяват двустранните посещения на най-високо ниво и се обсъждат различни съвместни проекти: строеж на нова АЕЦ „Белене“, на газопровод „Южен поток“ и на нефтопровод „Бургас-Александруполис“. Нещо повече, Русия предлага за повишаване на търговския обмен между двете страни да се подпише споразумение за свободна търговия. Такова споразумение обаче е несъвместимо с бъдещо членство в ЕС и България отклонява предложението.

Успоредно с активността спрямо Русия обаче България продължава с целенасочените усилия за интеграция в НАТО и в ЕС. Москва категорично се обявява срещу присъединяването ни към НАТО, но пактът пренебрегва тази руска позицията и през 2004 г. страната ни стана член на НАТО. След това през 2006 г. тя подписва споразумение за разполагане на американски военни бази на наша територия, действие, което предизвика гневни реакции от страна на Русия.

В Косовската криза и в последвалите неблагоприятни за Русия български действия Москва се опитва да повлияе решенията в София чрез обществен натиск. Проруски настроените обществени кръгове обаче прибегват до пропаганда чрез медийни изяви и улични демонстрации, без да излизат от рамките на легалните средства в една парламентарна демокрация. Същевременно обаче всяко по-агресивно руско действие е остро осъждано от голяма част от българските медии, независимо дали то е от вътрешнополитически или от международен характер. Така се

⁵ При разпускането на СИВ страните членки са имали неизчистени взаимни задължения, като Русия има дългове към всички, включително и към България. Освен това България претендира за компенсация в размер на милиарди за изградената инфраструктура и строителните работи в Коми. Правителството на Коми отговаря с претенции за милиарди компенсация за нанесени екологични щети. В крайна сметка след години преговори Русия решава да направи отстъпка, като се съгласява да изплати 100 млн. долара под формата на резервни части за Кремиковци и ремонт на военните самолети МИГ.

възобновява старото противопоставяне между русофили и русофоби, макар то да не е толкова крайно, както е било в края на XIX в. или през 20-те години на XX в.

След като не успява да предотврати присъединяването на България към НАТО през 2004 г. и подписването на договор за присъединяване към ЕС през 2005 г., руската страна концентрира усилията си в опит да се възползва от тях. Още през 2006 г. руският посланик към ЕС Владимир Чижов заявява надеждите си България да бъде за Русия „своеобразен троянски кон в ЕС“.⁶ За тази цел Русия мобилизира както финансовите си ресурси, така и всички социални прослойки, на които може да разчита в България. През 2007 г. България, Гърция и Русия подписват споразумението за изграждане на нефтопровода Бургас-Александруполис с 51% руско участие и по 24,5% българско и гръцко. През 2008 г. пък е подписан договор с руската компания Атомстройекспорт за проектиране, доставка и изграждане на АЕЦ „Белене“. По същото време българското правителство подписва и междуправителствено споразумение за включването си в проекта за газопровод „Южен поток“. Така малко повече от година след влизането ни в ЕС трите мащабни проекта, с които Русия ни изкушава, вече са договорени и подписани.

Новото влошаване на отношенията обаче започва през 2009 г., когато в резултат на спор между Украйна и Русия подаването на газ за България е временно прекратено, което поставя българската икономика на сериозно изпитание. В средата на годината пък след провеждане на избори се сменя правителство и новото българско правителство отказва да изпълни договореностите на предходното по „Бургас-Александруполис“ и АЕЦ „Белене“, обосновавайки се с икономическа нерентабилност и екологични рискове. На още по-големи изпитания са поставени двустранните ни отношения през 2014 г., когато страната ни остро осъжда руските действия на Кримския полуостров и в Източна Украйна и подкрепя санкциите на ЕС за Русия, а Русия прекратява строежа на газопровода „Южен поток“. Към днешна дата отношенията са откровено хладни, като българският президент обвинява Русия във водене на хибридни войни на Балканите, а руският президент и българският премиер разменят взаимни нападки в публичните си изказвания. Може да се приеме, че след влизането ни в ЕС Русия е положила особени усилия да спечели благоразположението на България чрез взаимноизгодни икономически проекти, но отговорът на България е бил една силно непоследователна и на моменти враждебна политика.

⁶ Интервю с Владимир Чижов „Вие сте нашият троянски кон в ЕС в добрия смисъл“, в. Капитал, София, 10.11.2006 г. http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2006/11/10/293214_vladimir_chijov_vie_ste_nashiat_troianski_kon_v_es_v/.

Изводите от този кратък преглед на двустранните отношения могат да бъдат в няколко насоки.

Първо, независимо от превратностите на момента, Русия се стреми да има влияние в България. Този стремеж може да бъде ограничен от силно резервирана или дори враждебна политика на България, както и от вътрешни трудности в руската държава, но станат ли по-благоприятни за Русия историческите обстоятелства, руският стремеж за влияние се връща с още по-голяма сила.

Второ, начинът на налагане и упражняване на руското влияние в България зависи до голяма степен от българската политика. Ако България си сътрудничи с Русия, то Москва е склонна да използва огромните си военни и икономически ресурси, за да възмезди това сътрудничество и да го направи по-трайно. Ако България е резервирана или направо враждебно настроена срещу Русия, то икономическото сътрудничество е ограничено, а Москва прибегва до средства, които силно дестабилизируют българската държава. Историята на България е богата на опити за намеса във вътрешните работи, с преврати, атентати и въстания, които Русия е използвала, за да наложи едно проруско управление. Така на практика Русия винаги е прилагала спрямо България политиката на моркова и тоягата, за съжаление с по-често прибегване до тоягата.

Трето, ако постоянният стремеж на една голяма страна да влияе върху процесите в България, включително чрез подривна дейност или изпращане на войски, се счита за заплаха за сигурността, то през дълги периоди от българската история Русия е била такава заплаха. Днес, след присъединяването на България към НАТО и ЕС, тази заплаха е намалела, но тя може да се повиши при военен конфликт между НАТО и Русия или при рязко влошаване на българо-руските отношения. В първия случай заплахата би била чисто военна предвид огромните ядрени арсенали, с които двете страни разполагат, а във втория случай Русия по-скоро би прибегнала до подривни средства, каквито е използвала и в миналото.

И четвърто, двустранните отношения до голяма степен са асиметрични – България слабо влияе върху процесите и събитията в Русия, докато Русия влияе силно върху случващото се в България. Всяко изостряне на двустранните отношения е за сметка на българската страна. С оглед на това България има интерес да избягва изостряне на двустранните отношения, но същевременно не може да си позволи на всяка цена да избягва противопоставяне с Русия, защото в противен случай исканията на Русия биха ескалирали.

2. Фактори, влияещи върху двустранните отношения

От това как се дефинира проблемът при формирането на политиката спрямо Русия, може до известна степен да се предопредели и

каква следва или не следва да е тази политика. След като през годините са водени абсолютно противоположни политики, то ясно е, че проблемът е бил дефиниран по различен начин. Затова по-скоро тук ще се върнем към различните фактори, които влияят при формирането на тази политика, и могат да я тласнат в по-кооперативна или по-конфронтационна насока. С оглед на по-голяма прегледност те ще бъдат разделени на географски, политически, икономически и културни, макар границите да не са толкова ясно разграничени и да има тясна връзка между тях. Анализът се концентрира около въпроса в каква насока влияе всеки един от факторите върху двустранните отношения.

2.1. Географски фактори

На първо място трябва да се припомни, че тук става дума за отношенията между една голяма и една малка страна. Като територия Русия е над 150 пъти по-голяма от България. Като население Русия е с малко под 20 пъти по-голямо население. Брутният вътрешен продукт на Русия е с 33 пъти по-голям от българския. Няма смисъл двете страни да бъдат сравнявани във военно отношение, защото Русия е ядрена сила, а България – не, но е достатъчно да се спомене, че военният бюджет на Русия е около 100 пъти по-голям от българския. В резултат Русия разполага с много по-големи ресурси, с които да обезпечи постигането на своите цели. Ако Русия желае да ни привлече на своя страна по даден въпрос, тя може да направи големи икономически отстъпки, без това да се отрази толкова на нейната икономика. Ако двете страни влязат в дипломатически конфликт, то Русия може сравнително лесно да нанесе огромни загуби, без да пострада осезаемо⁷. Следователно България много повече трябва да внимава как се развиват двустранните отношения, докато Русия като голяма държава може да си позволи да пренебрегва или дори съзнателно да засилва напрежението в двустранните отношения, без да се притеснява от сериозни последици за нея.

На второ място следва да се отбележи, че Русия е сравнително близка по географско разположение страна, макар да не е съседна на България. Разстоянието между столиците Москва и София е 2134 км по шосе и към 1900 км по въздух, но най-близката руска територия, Краснодарска област, отстои на около 700 км по права линия от Шабла.⁸ Русия е най-голямата държава в света. Тя е част от геополитическия триъгълник, който се формира от трите големи региона, с които страната

⁷ Тук е редно да се отбележи, че след влизането в ЕС и НАТО България може да прокара санкции, които да нанесат тежък удар на Русия, ако успее да спечели подкрепата на своите партньори в тези организации.

⁸ Анексираната от Русия през 2014 г. и непризната от българската държава за част от Русия Кримска област е още по-близо, като Севастопол е на 400 км по въздух от Шабла.

ни граници – Близкия Изток на югоизток, Русия на североизток и Западна Европа на северозапад. До известна степен тези три региона представляват трите цивилизационни избора, пред които България винаги е била изправена, и трите основни външнополитически фактори, с които тя трябва да се съобразява.

Трето, липсата на обща граница води и до липса на каквито и да било спорни териториални въпроси. Същевременно неголямото разстояние и общият излаз на Черно море благоприятстват икономическите, културните и човешките контакти. Богатството на природни ресурси и най-вече на енергоносители като газ и петрол превръща Русия в най-евтиния и близък източник на такива ресурси за България.

Четвърто, сравнителната географска близост означава, че двете страни представляват интерес една за друга от гледна точка на геополитиката и геоикономиката. За Русия България винаги е представлявала интерес с оглед близостта си до проливите – Босфора и Дарданелите, които контролират достъпа на руския черноморски флот до Средиземно море и на чужди флотове до черноморските води. С оглед на това Русия винаги се е стремяла, особено в условия на мащабен конфликт, да овладее контрола над проливите и за тази цел е била склонна да използва България. Затова значението на България за Русия нараства, когато Русия е в конфликт и Турция не е на нейна страна.⁹ Освен това България представлява интерес за Русия като периферен регион, от който могат да се предприемат действия срещу сила, която се стреми да завладее Русия. България не е на пътя на евентуално фронтално настъпление срещу Русия, но тя би могла да се използва за флангови контрадействия и за забавяне на настъплението.¹⁰

От геоикономическа гледна точка България представлява интерес за Русия, защото се намира на най-прякото трасе за изграждане на газопроводи и петролопроводи от Близкия изток и Централна Азия за Европа. Това крие риск от конкуриране и дори от заместване на руските доставки на енергоносители за ЕС, които са основно приходно перо в бюджета на Руската федерация. За да предотврати това, Русия може да се

⁹ Това е причината Русия да води поредица от войни срещу Османската империя през XIX в., включително освободителната за България война от 1878-1879 г., както и да се стреми да привлече България на страната на Антантата преди Първата световна война.

¹⁰ С такива съображения може да се обясни категоричното настояване България да е в руската сфера на влияние в преговорите за присъединяване на СССР към Тристранния пакт през октомври 1940 г. Непостигането на компромис по този въпрос, както и по отношение на Финландия, води до провал на преговорите и до решението на Хитлер да нападне СССР. Към края на войната СССР действително разширява фронта на настъпление чрез нахлуване на Балканите, но целта е най-вече разширяване на сферата на влияние на СССР.

опита да прокара собствени газопроводи и петролопроводи, които да снабдяват с енергоносители Южна Европа и да направят по-нерентабилни проектите за конкурентни трасета. Истината е, че конфликтите в Кавказкия регион, в Ирак и в Сирия, напрежението по кюрдския въпрос в Турция поставят много въпросителни за строежа на алтернативни на руските газопроводи и петролопроводи, а непоследователната външна политика на България увеличава вероятността нито руски, нито други тръбопроводи да минат през нашата територия.

Накрая, миграцията между руските и българските земи е била често явление през почти всички епохи, като политическа значимост има единствено миграцията от Русия към България. Преди създаването на третата българска държава част от елита на българската нация получава своето образование в Русия. След Освобождението по-значима е имиграцията към България, като тя включва към 36 хил. белогвардейци, избягали след Октомврийската революция и поражението в гражданската война, както и 20-30 хил. смесени брака от годините на Студената война. Въпреки че данните на НСИ от преброяването на населението през 2011 г. посочват 11 хил. руски граждани, постоянно пребиваващи в България, към тях могат да се добавят между 50 и 100 хил. българи, които имат руска кръв и се чувстват свързани с Русия. Освен тях стотици хиляди българи са работили или учили в СССР между 1945 г. и 1990 г. Те имат познати, приятели или роднини в Русия и са значително по-склонни да възприемат руската гледна точка в дадена ситуация и да пренебрегват критики и обвинения, отправени срещу Москва. Част от тях заемат влиятелни позиции в държавната администрация и могат да влияят върху българската вътрешна и външна политика.

Българите в Руската федерация според преброяването на населението от 2010 г. са 24 хил. и тяхната тежест в руското общество е нищожна.

Изводът е, че географските фактори предполагат една **предпазлива и кооперативна политика** спрямо Русия, защото: 1) Русия е много по-голяма страна и разполага с много повече ресурси, които може да използва в своята външна политика; 2) географската близост създава благоприятна възможност за по-голям икономически обмен и 3) немалка част от българското общество има руски корени или проруски симпатии в резултат на миграцията от Русия към България и на културния обмен от годините на Студената война.

2.2. Политически фактори

Политическите фактори традиционно са определящи за двустранните отношения между две страни. Тук ще се обърне по-

специално внимание на четири фактора – политическата система, партийната система, дипломатическия опит и членството във военно-политически съюзи.

2.2.1. Политическа система

Обичайното разбиране в политическата теория е, че еднаквите политически системи се поддържат, докато между държавите с различни политически системи е по-вероятно да има недоверие и конфликти. Това правило има множество изключения. Самата Русия в края на XIX в. доказва това, когато авторитарният режим на руските царе се съюзява с Френската република. Друг красноречив пример е от 70-те години на XX в., когато консервативният американски президент Р. Никсън завързва тесни отношения с комунистически Китай. Условието в такива случаи е да приемаш за даденост и да уважаваш вътрешното устройство на другата държава и да не се опитваш да променяш каквото и да било, като се концентрираш единствено върху общите интереси във външната политика.

В случая с българо-руските отношения това правило по-скоро се потвърждава. Политическата система на Русия обичайно се различава от българската и това често е водело до напрежение. В периода от създаването на Третата българска държава до края на Първата световна война Русия е консервативна авторитарна монархия, а България е относително прогресивна парламентарна република. Особено в началото руските монарси гледат с недоверие на българските правителства, излъчени чрез избори от населението.

Между двете световни войни Русия вече е част от СССР – революционната сила, опитваща се да наложи диктатура на пролетариата в останалата част на света, докато България е относително консервативна буржоазна държава, гледаща с недоверие на тази комунистическа заплаха.

Периодът на Студената война е единственият, в който политическото устройство на България съвпада и дори копира изцяло съветското политическо устройство, а между политическите ръководства на държавите има най-близките възможни отношения.

Самият факт на насилствено налагане от СССР на общественото устройство в България обаче означава, че за населението всички негативни страни на това обществено устройство са по вина на Москва. Затова, когато се открива възможност през 1990 г. България самостоятелно да избира своя път на развитие, естественият стремеж е към премахване на всичко наложено от Москва и възприемане на такава политическа система, която е дала по-добри резултати в Западна Европа.

Днес, макар формално и двете страни да са демокрации с пазарна икономика, политическите системи отново се различават. Русия е президентска република, като почти цялата власт е концентрирана в един човек, който повече от петнадесет години управлява с твърда ръка страната, давайки основание да се твърди в чуждите медии, че е създал авторитарен режим. В България парламентарната демокрация се характеризира с нестабилност и честа смяна на правителствата, но няма и помен от погазването на човешките права, контрол върху медиите и саморазправа с политическите опоненти, за които много медии обвиняват режима в Москва. Последиците от различията в политическите системи са в две насоки. От една страна, медийният образ на Русия в България е силно отрицателен, като медиите пространно отразяват всеки случай на нарушаване на човешките права в Русия или на силови действия на руската страна в различни точки на света. Това прави поддържането на тесни отношения с Русия политически непопулярно. От друга страна, Русия се опитва да се възползва от познати слабости на демокрацията и да разединява политическите сили в България.

2.2.2. Партийна система

Партийните системи в България и в Русия не съвпадат, т.е. няма много сходства между политическите идеологии и програми на партии в двете страни, които да благоприятстват контактите и обмена на опит. Българските политически партии в много по-голяма степен съгласуват позициите и политиките си със сродните им партии в Европейския парламент.

В българският парламент обаче присъстват традиционно няколко партии, които заемат проруска позиция. В настоящото 43-то НС такива са половината от парламентарно представените партии (четири) с общо 96 народни представители. На първо място това са левите партии като БСП и АБВ, чийто електорат има носталгично отношение към епохата на комунизма и към близките отношения със СССР. Освен тях обаче една крайно дясна партия (Атака) и една центристка партия (ДПС) също са последователни в отстояването на проруски позиции. Най-драматичната промяна в политическия живот в България през 2015 г. бе изненадващата смяната на председателя на ДПС Лютви Местан и изключването му от собствената му партия буквално за един ден. Основното обвинение срещу г-н Местан бе, че е застанал на страната на Турция срещу руските интереси в България.

Съществуват съмнения, че зад проруските позиции на повечето от тези партии стоят не толкова електоралните нагласи, колкото финансовата подкрепа от Москва. Според непотвърдени данни всяка

година Русия харчи по 10 млн. евро за пропаганда в България.¹¹ Следва да се има предвид, че във финансовите отчети на политическите партии не фигурират такива постъпления. Затова финансова зависимост на политически партии в България от Русия може само да се допуска на базата на политическото им поведение, но не може да се приема за установен факт.¹²

Ако съществува такава руска финансова подкрепа, тя е достатъчно гъвкава, за да се пренасочва към нови партии при промяна на политическото представителство в парламента. На практика част от политическите партии в България се конкурират коя ще получи подкрепата на Русия и трябва във всяка ситуация да демонстрират лоялността си, за да могат да разчитат на финансиране в бъдеще. Доколкото ЕС като цяло и европейските партии не са склонни да превеждат средства на български политически партии, то приемането на финансова подкрепа от Русия дава известни конкурентни предимства за съответните проруски партии при равни други условия. По-големи финансови възможности за една партия означават повече медийно време и по-видими реклами по време на предизборната кампания. Към тях трябва да се прибавят възможностите на Русия да влияе върху политическия дебат в България, като осигурява изгодни икономически проекти, ако на власт са проруски партии, или да дестабилизира българската икономика чрез икономическото си влияние, ако на власт не е проруска партия. Партиите, които се отнасят резервирано към Русия, могат да компенсират това предимство на проруските партии чрез остра пропаганда и създаване на негативен образ в общественото съзнание за проруските партии като предатели на националните интереси.

Така разделението по отношение на Русия е същностна характеристика на българската партийна система и основен въпрос в политическите дебати, независимо от историческия момент и от конкретните партии, които са на власт или в опозиция. Това разделение може да се преодолее, ако: 1) Русия се откаже от опитите за налагане на политическото влияние в България; или 2) политическите партии в България се откажат от предимствата, които подкрепата на Русия би им предоставила. И двете възможности изглеждат ирационални и могат

¹¹ <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=4871654>.

¹² Друг интересен факт е, че всяка година за сметка на руската страна се организират посещения на български експерти за обучения в Русия, като особено внимание се обръща на Министерство на външните работи и най-вече на прокуратурата и ДАНС. Защо Русия държи да има благоразположени лица именно в прокуратурата и ДАНС, може само да се гадае. Единственото логично обяснение е, че това са две институции, които могат да влияят върху политическите процеси в България чрез провежданите разследвания и повдиганите обвинения.

спокойно да бъдат отхвърлени като нереалистични. Затова разделението на русофили и русофоби най-вероятно ще остане една от основните разделителни линии в българския политически живот и съответно в българското общество.

Ако половината от парламентарно представените партии са проруски, а другата половина са силно резервирани и мнителни към Русия, при честата смяна на правителства в България неминуемо се редуват периоди, в които поне един от коалиционните партньори е проруска партия, с периоди, в които проруските партии са в опозиция. Резултатът е изключителна непоследователност в българската външна политика спрямо Русия, при която действията на едно правителство се отменят от следващото. България вече на няколко пъти се отмята от изготвени проекти и подписани споразумения. За руската страна подобна непоследователност е ясен сигнал, че България е ненадежден партньор и най-доброто, което може да направи Русия с подобен партньор, е да извлича максимална изгода, като подписва юридически издържани договори и след това да прибира неустойки, без да е необходимо да изпълнява задълженията по договорите. За българската страна подобна непоследователност е политически дискредитираща дори и в лицето на западните партньори, а икономически е пагубна. Най-доброто нещо, което може да се направи за българската държава и икономика, е по някакъв начин да се постигне консенсус между политическите сили относно политиката спрямо Русия и този консенсус да бъде основата на една по-последователна политика.

2.2.3. Дипломатически опит

Двете страни не могат да се сравняват по дипломатически опит и подготовка на кадрите във външната политика. Русия играе водеща роля на световната сцена сто години преди да се появи новата българска държава. За тези повече от двеста и петдесет години Русия се е изправяла срещу противници и е минавала през изпитания, които са я научили да не подценява отношенията с нито една държава и да извлича максимума от всяка ситуация. Ако Русия действа по един или друг начин спрямо България, това не е резултат от грешка или случайно хрумване, а на задълбочен анализ и ясно съзнание как това се вписва в цялостната външнополитическа стратегия на Москва. Ясно е, че като голяма страна за Русия отношенията с България нямат първостепенно значение – за нея са по-важни отношенията със Западна Европа, с Китай, Индия и САЩ. Ако с едно действие спрямо България Русия може да постигне косвен ефект в желана посока спрямо тези международни фактори, тя би предприела това действие. Така че Русия играе на голямата шахматна дъска и простото втрещване в двустранните отношения невинаги може

да обясни случилото се. В сравнение с Русия, България има далеч по-ограничен дипломатически опит, като външната политика на страната е основно концентрирана над случващото се в непосредствена близост и по-малко – над процесите в другите региони и в глобален мащаб.

Ако се сравнява подготовката на кадрите на двете страни, предимството отново е на страната на Русия. Дипломатическата служба в Русия е силно професионализирана и посланиците на държавата обичайно са хора с огромен опит и поне тридесет години дипломатически стаж. През 2014 г. е правена съпоставка по отношение на дипломатическия стаж между посланиците на САЩ и Русия в държавите членки от НАТО. Средният дипломатически стаж на американските посланици е 12 години, докато на руските посланици е 34 години¹³. Ако се пресметне дипломатическият стаж на българските дипломати в държавите членки на НАТО на базата на публикуваните от тях биографии, то той е 21 години към 2014 г., или с 40% по-малко от дипломатическия стаж на руските посланици. Ако се сравни дипломатическият опит на външните министри на двете страни, то прави впечатление, че за 24 г. от разпада на СССР Русия е имала общо четирима външни министри, двама от които са били кариерни дипломати. За същия период България е имала 14 външни министри, от които само един е бил кариерен дипломат и е заемал позицията за няколко месеца.¹⁴ Нито един български външен министър не се е задържал повече от един мандат, така че всички те са се учили в движение, а повечето не са изкарвали и цял мандат.

Изводът, който може да се направи от тези съпоставки, е, че руската дипломация е далеч по-обиграна и е вероятно да има превес при едно дипломатическо надлъгване.

2.2.4. Членство във военно-политически съюзи

Членството на България в ЕС и в НАТО е единственото предимство на страната ни пред Русия. То осигурява големи блага, но е свързано и с определени задължения.

¹³ Bruno, James. Russian diplomats are eating America's lunch. Politico magazine, Washington, 16 april 2014: <http://www.politico.com/magazine/story/2014/04/russia-diplomats-are-better-than-ours-105773>.

¹⁴ Става въпрос за Марин Райков, който съвместява за няколко месеца позициите на служебен министър-председател и външен министър през 2013 г. Освен него още трима министри са имали предходен посланически опит като политически назначения – Станислав Даскалов, Стоян Сталев и Иван Станчов. От тях двама са били служебни външни министри: <http://www.mfa.bg/pages/250/index.html>.

Първо, членството в НАТО, както и клаузата за взаимна подкрепа в ЕС¹⁵, гарантират до голяма степен сигурността на България. Дълги години Русия гарантираше сигурността на България, като под заплаха срещу националната сигурност се разбираха основно САЩ, Турция и НАТО като цяло. Сега САЩ и Турция са съюзници на България, а една от потенциалните заплахи е Русия. Следва да се има предвид, че първоначално НАТО е създаден, за да възпира съветско нападение срещу Западна Европа. След края на Студената война за известно време Русия не беше враг, а партньор на НАТО, и организацията търсеше други функции, с които да осмисли съществуването си. След конфликтите в Грузия и най-вече след Кримската криза обаче НАТО се върна към антируския курс на поведение, зад който стоят редица държави членки като прибалтийските републики и Полша, които се чувстват пряко застрашени от Русия.

Ако член на НАТО бъде нападат от Русия, съгласно чл. 5 от Устава, България е длъжна да окаже съдействие под всякаква форма, каквато е необходимо, включително и чрез военни действия срещу Русия.¹⁶ Доколкото САЩ и Русия разполагат с ядрени оръжия, то България може да бъде замесена и в ядрена война, макар това да е малко вероятно. Изграждането на Противоракетна отбрана (ПРО), проект, в който САЩ са инвестирали трилиони долари от средата на 80-те години, променя стратегическото съотношение на силите между НАТО и Русия, като допълнително намалява вероятността Русия да рискува с военно противопоставяне срещу НАТО.

ЕС и НАТО обаче биха играли единствено посредническа роля, ако враждебните действия са инициирани от българската страна. Затова е ясно, че България няма интерес да предприема враждебни действия спрямо Русия.

ЕС и НАТО също така не биха се намесили пряко, ако Русия действа индиректно в България чрез местни институции и политически сили под руско влияние. Историческият преглед показва, че Русия често е прибегвала до подобна подривна дейност, когато отношенията с България са били обтегнати и е целяла смяна на режима или поне промяна в българската политика. За момента отношенията между двете

¹⁵ Става дума за чл. 42 т. 7 от ДЕС, който предвижда, подобно на чл. 5 от Устава на НАТО: „В случай, когато държава членка стане обект на въоръжено нападение на нейната територия, другите държави членки са задължени да ѝ окажат помощ и съдействие с всички средства, с които разполагат...“: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M/TXT&from=fr>.

¹⁶ С оглед на това е разбираемо, че за НАТО не е нормално българската армия да е въоръжена с руско оръжие и самолети и да се обръща периодично към руската държава за тяхната поддръжка и ремонт. Вж. по-долу 2.3.3. Военна промишленост.

държави са обтегнати покрай провала на няколко инфраструктурни проекта и размяната на реплики между държавници от двете страни, но Русия е твърде ангажирана в поне два други конфликта, за да влошава допълнително отношенията си с България. Няма гаранции обаче, че Русия няма да прибегне до такъв подход в бъдеще, а последиците ще бъдат негативни както за икономиката, така и за политическата и социалната стабилност. Ако това се случи, ЕС и НАТО не биха се намесили директно, но със сигурност въпросът би влязъл в техния дневен ред и те биха използвали влиянието си да въздействат на Русия и да окажат съдействие на страната ни. В такава ситуация България би имала възможност да използва гласа си в ЕС, за да навреди на руските интереси, но вероятно това само би усложнило ситуацията. Русия и без това вече има срещу себе си едно антируско лоби в лицето на прибалтийските републики и Полша и включването на България в това лоби няма да промени значимо ситуацията. Последователната политика на Русия е да не се поддава на натиск и ответната реакция на Москва е много вероятно да бъде продължителна икономическа и пропагандна война срещу България, която внимателно се балансира със стъпки за сътрудничество с влиятелните страни в ЕС като Германия, Франция и Италия. Русия може да загуби от подобно изостряне на ситуацията, но България ще загуби много повече, докато големите страни в ЕС договорят излизане от ситуацията.

По-добрият вариант е подобно развитие в отношенията да се предотврати. За тази цел България може да избира между предпазлива добронамерена политика, с която да не предизвиква влошаване на отношенията с Москва, или агресивни опити за изкореняване на всякакво руско влияние от българските институции и общество. Втората политика би била толкова болезнена и разрушителна за българското общество и икономика, колкото и ако Русия инициира такъв вътрешен конфликт, а шансовете за успех не са гарантирани. Затова предпазливата и добронамерена към Русия политика изглежда най-разумния избор.

Второ, членството на България в ЕС дава на страната ни известно политическо влияние при вземането на решения, особено по въпроси, където решенията се вземат с единодушие. ЕС е основен търговски партньор на Русия и за Москва има значение какви решения се вземат в Брюксел. България трябва внимателно да използва това политическо влияние при вземането на решения в ЕС, защото, ако застава на твърде проруска или антируска позиция, може да настрои европейските ни партньори или Русия срещу себе си. Ако обаче са засегнати жизненоважни интереси на България, то в такъв случай и по-категорична позиция в защита на българските интереси ще е приемлива за нашите

партньори, независимо дали българският интерес налага проруска или антируска позиция.

Трето, членството на България в НАТО и в ЕС не противоречи на поддържане на добри отношения с Русия. Няма условие България да е враждебна към Русия, за да членува в НАТО или в ЕС. По време на последното разширяването на НАТО и ЕС Русия многократно изрази неодобрението си и беше уверявана, че разширяването не е насочено срещу нея. Много държави членки и в двата съюза поддържат близки отношения с Русия, които се базират на взаимен икономически интерес и на интензивен политически диалог. Затова, стига България да не нарушава приети вече правила и взети решения на двата съюза, може да развива както икономическите, така и политическите си отношения с Русия.

*Изводът е, че политическите фактори имат важна роля за това българската политика спрямо Русия да е **противоречива, непоследователна и на моменти враждебна**. За това допринасят: 1) различията в политическите системи и широко разпространените в българските медии обвинения, че режимът в Москва е авторитарен и опасно агресивен; 2) острото разделение в българската партийна система на проруски и антируски партии, което превръща политиката спрямо Русия в център на политическия дебат и прави компромисите трудно постижими; 3) сравнително по-малкият дипломатически опит на българските външни министри и дипломати в сравнение с руските им колеги; 4) членството на България в НАТО и в ЕС, което не пречи на поддържане на добри отношения с Русия, но за момента не допринася много в тази насока.*

2.3. Икономически фактори

Русия е един от водещите търговски партньори на България, като вносът от Русия надвишава седем пъти износа. Така Русия се нарежда на първо място като търговски партньор по отношение на вноса с 15,2% и на девето място с 2,4% по отношение на износа през 2014 г. Една трета от българския износ е медикаменти, докато 91,8% от вноса е енергоносители, основно продукти като нефт, газ и въглища.¹⁷ Три сектора могат да имат най-голямо отражение върху двустранните отношения между България и Русия: енергетика, отбранителен комплекс и туризъм.

2.3.1. Енергетика

¹⁷ Данните са на Министерство на икономиката: <http://www.mi.government.bg/bg/themes/rusiya-231-333.html?p=eyJwYWdlIjo3fQ>.

България е зависима от Русия по отношение на вноса на енергоносители. Най-силна е зависимостта при вноса на *природен газ* – около 90%. Една трета от БВП на България се произвежда от предприятия, зависими от вноса на руски газ. Ако доставките на руски газ спрат, както това се случи по време на кризата от януари 2009 г., то може да се очаква свиване на икономиката, а ако кризата е през зимните месеци – спиране на топлоподаването в големите градове и „дървена ваканция“ за всички учебни заведения. Алтернативи на руския газ съществуват, но от кризата през 2009 г. досега българското правителство не е направило много, за да ги реализира. На първо място, възможно е да се разширят възможностите за местно производство на шистов газ, но това минава през премахване на забраната за фракинг. Единственото действащо находище на природен газ в България е Галата и тя осигурява около 10% от потребностите ни. На второ място, възможно е да се разширят значително възможностите за складиране на природен газ в хранилището в Чирен. За момента обаче дори и сегашният капацитет не е запълнен, така че ако избухне нова газова криза, запасите ще са ограничени. На трето място, могат да се изградят междусистемни реверсивни връзки с Турция, Румъния и Сърбия, така че да може да се получава газ от съседните страни при нужда. Строежът на тези връзки обаче се бави. И накрая е възможно да се изградят инсталации за втечен газ, който да се внася от други региони. Липсата на действия в тези насоки оставя българската икономика изцяло зависима от вноса на руски газ.¹⁸ Доколкото руската компания доставчик „Газпром“ е държавен монополист, то тя преследва колкото икономически печалби за държавния бюджет на Русия, толкова и политически цели, съобразени с външнополитическите приоритети на Москва. Прибягването до газови кризи е крайна мярка, защото последицата би била загуби и за Русия, но тя не може да се изключва, ако отношенията между Русия и ЕС рязко се влошат.

Друга област, в която България е зависима от Русия, макар и в по-малка степен, са доставките на *петрол*. В момента вносът на петрол от Русия е 37 млн. барела годишно. Петролът е относително по-лесно преносим, а поне за момента предлагането на световния пазар е голямо.

¹⁸ Липсата на адекватни действия за ограничаване на газовата ни зависимост от Русия се обяснява от Илиян Василев, бивш посланик в Москва, със „системната и устойчива зависимост на влиятелни български кръгове и компании“. Според него тези зависими от Русия кръгове и компании правят всичко възможно да възпрепятстват изграждането на алтернативи на доставките на руски газ. Василев, Илиян. Мит е, че България ще претърпи огромни щети от санкции на ЕС срещу Русия. 11.03.2014 г.: <http://www.mediapool.bg/mit-e-che-bulgaria-shte-pretarpi-ogromni-shteti-ot-sanktsii-na-es-sreshtu-rusiya-news217779.html>.

Затова българските потребности от петрол могат да бъдат задоволени и от алтернативни източници, макар това да би отнело време. Самата Русия е зависима от продажбите на петрол за попълване на бюджета си¹⁹ и едва ли би рискувала с прекъсване на доставките за България. В дългосрочен план обаче е мислима хипотетична ситуация, при която Русия прекратява доставките на петрол и за известен период от време наземният транспорт в страната ни и снабдяването дори със стоки от първа необходимост е силно затруднено.²⁰

По-сложен е въпросът за зависимостта в сектора на *ядрената енергетика*. Доставката на ядрено гориво за работещите два реактора на АЕЦ „Козлодуй“ е на 100% от Русия. Това е така, защото „Росатом“ не разкрива горивните параметри на своите реактори и е невъзможно да се осигури гориво от друг източник.²¹ Следва да се отбележи, че цената, на която „Росатом“ предоставя ядреното гориво за АЕЦ „Козлодуй“, е ниска в сравнение със средните цени по света и всяка алтернатива, ако беше възможна, би била по-скъпа. При продължителен конфликт между България и Русия обаче не може да се изключва възможността от отказ на доставка на гориво за АЕЦ „Козлодуй“, което би изправило българската страна пред риск от спиране на централата и срив на производството на електроенергия.²²

По отношение на складирането на отработеното ядрено гориво, за момента то на 100% се извозва и складира в Русия за сметка на българската страна. Предстои изграждането на национално хранилище за ниско- и средноактивни радиоактивни отпадъци на площадката „Радиана“ край с. Хърлец близо до АЕЦ „Козлодуй“. Отработеното ядрено гориво обаче няма да бъде складирано там, а ще продължи да се извозва и складира в Русия.²³ Интересното е, че от 2013 г. е влязла в сила

¹⁹ В приходната част на руския бюджет продажбата на петрол осигурява около 50% от постъпленията срещу под 10% от продажбата на природен газ.

²⁰ В тази насока бяха и действията на руската страна през 1995-1996 г., което предизвика дълбока икономическа криза и падане на правителството.

²¹ „Уестингхаус“ лобира ЕС да намали ядрената си зависимост от Русия, в. Дневник, 22.08.2014 г.: http://www.dnevnik.bg/sviat/2014/08/22/2366404_uestinghaus_lobira_es_da_namali_jadrenata_si/.

²² Запасите на склад в АЕЦ „Козлодуй“ на свежо ядрено гориво са за 1,5 години, затова рисковете от краткосрочен конфликт с Русия не се отнасят за ядрената енергетика. Данните са от Иван Генов, изпълнителен директор на АЕЦ „Козлодуй“: <http://www.mediapool.bg/imame-na-sklad-yadreno-gorivo-za-godina-i-polovina-i-gaz-za-dva-mesetsa-news217511.html>.

²³ От АЕЦ „Козлодуй“ се генерират годишно по около 45 тона високоактивни радиоактивни отпадъци, които се извозват и складира в Русия. При цена на килограм от около 620 долара това прави средно годишни разходи от около 28 млн. долара. Руската страна обаче има право да извлича от изпратените отпадъци полезни вещества и след това да ги върне обратно за трайно съхранение в България. От 2000 г. досега са

директива на ЕС №2011/70/ЕВРАТОМ, съгласно която страната ни няма право да извозва и складира отработеното ядрено гориво извън територията на ЕС. Това задължава страната ни в най-кратки срокове да започне да изгражда хранилище за високоактивни радиоактивни отпадъци, в противен случай на страната ще бъде налагана ежегодна санкция за неспазване на европейското законодателство. Единствената спрягана дата за изграждане на подобно хранилище е 2100 г.²⁴ След изграждане на подобно хранилище страната ни ще бъде относително по-малко зависима от Русия по отношение на ядрената си енергетика.

Следва да се споменат и три важни *енергийни проекта*, в които дълго време се планираше да участват съвместно Русия и България: строежът на АЕЦ „Белене“, изграждането на газопровода „Южен поток“ и на петролопровода „Бургас-Александруполис“. Чрез трите проекта руската страна разчиташе както да извлече икономическа изгода, така и да увеличи влиянието си върху българския политически елит и да има допълнителни лостове за въздействие в случай на разногласия. Срещу трите проекта имаше както екологични, така и икономически възражения и в крайна сметка българската страна се отказа от два от тях: АЕЦ „Белене“ и „Бургас-Александруполис“. В отговор руската атомна компания заведе дело срещу България на стойност 1 млрд. евро пред Парижкия арбитражен съд и съдебното решение ще излезе съвсем скоро.²⁵

Най-много надежди се възлагаха на проекта за газопровод „Южен поток“, който заобикаля Украйна и може да осигурява газ за България и транзитни такси, дори и при ново спиране на руските доставки за Украйна. В украинската криза обаче България осъди остро руските действия в Крим и в Източна Украйна, а САЩ оказаха силен натиск върху България да ограничи сътрудничеството с Русия по Южен поток. След среща с трима американски сенатори тогавашният премиер Пламен Орешарски обяви, че България спира подготовката за строеж на „Южен

изпратени около 500 тона радиоактивни отпадъци, но към тях трябва да се добавят още към 500 тона отпреди 2000 г. Така в избран момент руската страна може да настоя да върне за трайно съхранение около 1000 тона високорадиоактивни отпадъци, без в България да е изградено хранилище за тях. Цената за такова хранилище се спряга да е от порядъка на 1 млрд. лв. <http://e-vestnik.bg/12193/po-45-tona-godishno-silnoradiaktiven-otpadak-izhvarlyat-blokovete-v-kozloduy-kade-otivat/>.

²⁴ Пеева, Владислава. Русия иска да ни връща ядрените отпадъци, София преговаря да останат там. 10.02.2010 г.: <http://www.mediapool.bg/rusiya-iska-da-ni-vrashta-yadrenite-otpadatsi-sofiya-pregovarya-da-ostanat-tam-news161725.html>.

²⁵ Русия съди България за прекратяване на строителството на АЕЦ Белене. 19.09.2014 г.: <http://atominfo.bg/?p=29103>.

поток“.²⁶ В същото време България не направи необходимите постъпки пред Брюксел да се направи изключение за този проект от действащото европейско законодателство и Брюксел започна наказателна процедура срещу България. Логично руската страна реши да се откаже от строежа на „Южен поток“ и да го замени с газопровод до Турция.²⁷ С подкрепата на Русия пък бе договорено прокаране на газопровод от Турция през Гърция, Македония, Сърбия и Унгария до Австрия с едно разклонение към Италия. Така Русия прави всичко възможно газопроводът да заобиколи България, дори и с цената на по-дълго трасе и по-голяма инвестиция. Ясното послание към София е „взаимноизгодни икономически отношения, ако не застават на страната на САЩ срещу Русия“.

2.3.2. Туризъм

Руските туристи традиционно посещават българските черноморски курорти и осигуряват приходи за българската икономика, макар през последните години техният брой да е намалял като относителен дял. Сред чужденците, посетили България през 2014 г., дялът на руснаците е сравнително ограничен в сравнение с гражданите на ЕС – 7% срещу 57% от влезлите в страната ни. Като брой на нощувки дялът на руските туристи е малко по-висок – 17% срещу 58%, но съотношението все пак е три към едно. Тези данни могат да се обяснят и с призив на руските власти в хода на украинската криза да не се пътува към България. Много по-простото обяснение е, че в резултат на икономическата криза в Русия и спада на рублата цената на шенгенската виза и на посещение в България вече е по-труднодостъпна за

²⁶ Цанев, К. Западната преса за решението на София за „Южен поток“. Дойче веле, 09.06.2014 г.: <http://www.dw.com/bg/%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%8F-%D0%B7%D0%B0-%D1%8E%D0%B6%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA/a-17693267>.

²⁷ Зад отказа на Русия от Южен поток вероятно стоят и икономически причини. Според експерти понижаващите се цени на газа и съответно приходи на Газпром не позволяват правене на толкова голяма инвестиция, а същевременно Русия следва да изпълни задълженията си към Китай по изграждане на азиатските газопроводи „Алтай“ и „Силата на Сибир“: <http://www.dw.com/bg/%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%BB%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%8F-%D1%8E%D0%B6%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA/a-18105124>.

средностатистическия руснак.²⁸ Подобен спад на руски туристи се наблюдава и в други страни. Факт е обаче, че напрежението в двустранните отношения може да се отрази върху приходите от руски туристи и най-доброто нещо, което българското правителство може да направи за туристическия бранш, е да има последователна политика на добри отношения с Русия.

Следва да се има предвид все пак, че част от руските туристи са закупили недвижими имоти в България и след такава първоначална инвестиция не биха се съобразявали с централното правителство къде да почиват. Така че руското правителство по-слабо може да влияе върху избора за туристическа дестинация на своите граждани, отколкото на Газпром да спре доставките на газ за България.

2.3.3. Военна промишленост

Въпреки че страната е член на НАТО, българската армия и военно-промишлен комплекс остават тясно обвързани с Русия. Това е така, защото в продължение на 50 години българската армия е била въоръжавана и обучавана с руско оръжие. Дори и днес – единадесет години след влизането на България в НАТО – самолетите във ВВС, радарите на противоракетната отбрана и останалата бойна техника са руско производство. Проблемът се състои в необходимостта тази техника да бъде поддържана и ремонтирана, процес, в който предимство биха имали руските военни заводи. Да се ремонтира бойната техника на държава от НАТО от руска страна е чувствителна тема и в редица ситуации България предпочита да се въздържа от подобни ремонти, дори и с риск да не може да ползва остарялата бойна техника. Полша сключи споразумение със страната ни и може да помогне с ремонта на самолетите Миг-29, но това е временно решение. Трайното решение е закупуване на нова бойна техника по стандартите на НАТО, но тя излиза твърде скъпо за скромните възможности на българския бюджет. По-достъпно е закупуването на руска бойна техника, но това би противоречало на решенията от срещата на Високо равнище на НАТО в Уелс за намаляване на зависимостта от външни държави.

Другият проблем е свързан с евентуални претенции на руската страна във връзка с ползването от българския военно-промишлен комплекс на технологии по руски патенти и лицензи. Това е проблем от времето на комунизма, когато на базата на споразумение за научно-техническо сътрудничество всяка от страните можеше да ползва изобретенията и технологиите на другата страна без да плаща. В други

²⁸ Ангелов, Георги. Митовете за руските туристи. 02.04.2015 г.: http://www.webcafe.bg/id_682265638_Mitovete_za_ruskite_turisti.

отрасли на икономиката руската страна вероятно използва технологии, дело на български учени. Проблемът е, че продажбите на оръжия осигуряват висока доходност в съвременната епоха, а българските военни заводи произвеждат продукция, която в определени сегменти конкурира руските на световните пазари, без да изплащат роялти за лицензи и патенти. Проблемът е много сложен от гледна точка на правото и руската страна трудно може да принуди българските военни заводи да спрат производство, но тя може да го използва като аргумент, за да оспори други български претенции.

Изводът е, че икономическите фактори са много силен стимул за поддържане на **добри взаимоотношения и икономическо сътрудничество** с Русия, защото: 1) България е силно зависима по отношение на вноса на газ, петрол, ядрено гориво и по отношение на извозването и съхранението на ядрените отпадъци и ако икономическото сътрудничество в тези области прекъсне поради политически противоречия, последиците за българската икономика ще бъдат катастрофални; 2) част от приходите за българския туристически бранш идват от руски туристи и влошаване на отношенията с Русия може да доведе до спад в тези приходи.

2.4. Културни фактори

Културните фактори имат по-слабо осезаемо, но по-дългосрочно влияние върху политиката. Сред факторите, на които следва да бъде обърнато внимание, безспорно са религиозната близост и образователният и културен обмен.

2.4.1. Религиозна близост

България и Русия са част от източното православие. В миналото религията е играла огромна роля и в двете страни. В Руската империя религията е била обединяващото звено между различните народности, докато в България религията е спомогнала за съхраняване на националната идентичност през дългия период на османско робство. Впоследствие, по времето на комунизма, и в двете страни религията е ограничавана и потискана, но днес особено в Русия нейната роля е възстановена в пълна сила. Руската православна църква е получила обратно недвижимите имоти, отнети по време на комунизма, превръщайки се в един от най-големите земевладелци в Русия, а с помощта на държавата и на частни фирми около 25 хил. православни църкви са построени или възстановени за последните двадесет и пет години. Руската православна църква е получила правото да преподава вероучение в публичните училища и да се произнася по законопроектите,

преди да бъдат внесени в държавната Дума.²⁹ Освен нарасналата си роля в обществото руската православна църква започва да играе все по-важна роля в политиката, включително във външната политика. Патриарх Кирил заявява, че църквата провежда „второто покръстване на Русия“, като се бори със секулярните тенденции от комунизма и секулярните тенденции, идващи от Запада. Руският президент и патриарх споделят общо разбиране за заплахата, която идва от Запада – опит да се отслаби руската национална идентичност, която се корени в ценностите на източното православие, като се замести със западни либерални ценности. Затова в руската Доктрина за национална сигурност е включено понятието „духовна сигурност“, която има и външнополитическо изражение – налагане на руските православни ценности и сфера на влияние в „Руския свят“, обхващащ Русия, но също и Украйна, Грузия и Армения. Твърдата политика на Русия в Украинската криза до голяма степен се дължи на убеждението, че ако Украйна възприеме западните либерални ценности и се отдалечи от православието, то Руският свят ще се разпадне.³⁰ Това показва, че до известна степен руската православна църква и руското външно министерство работят с различни средства за една и съща цел, а православието е един от основните фактори в руската външна политика.

В България съществува ясно разделение между църква и държава и източното православие няма никаква роля в българската външна политика. Това кара българските политици и дипломати да подценяват ролята, която се отдава на православието в Русия. Единствената форма на политическо сътрудничество, свързана с православието, в която България участва, е участието на български дипломати в Интерпарламентарната асамблея по православие. Истината е обаче, че Гърция и Русия са много по-активни в тази насока и са успели да изградят много по-тесни отношения на базата на общата източноправославна идентичност. С оглед на това може да се обобщи, че източното православие е слабо използвана от България възможност за търсене на пътища за поддържане на близки отношения с Русия.

2.4.2. Образователен и културен обмен

²⁹ Coyer, Paul. (Un)Holy Alliance: Vladimir Putin, The Russian Orthodox Church And Russian Exceptionalism. 20.05.2015: <http://www.forbes.com/sites/paulcoyer/2015/05/21/unholy-alliance-vladimir-putin-and-the-russian-orthodox-church/#769a4d688175>.

³⁰ Payne, Daniel. Spiritual Security, the Russkiy Mir, and the Russian Orthodox Church: The Influence of the Russian Orthodox Church on Russia's Foreign Policy regarding Ukraine, Moldova, Georgia, and Armenia. In: "Traditional religion and political power: Examining the role of the church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova", ed. Adam Hug, Foreign Policy Center, London, 2015, p. 66-71. <http://fpc.org.uk/fsblob/1707.pdf>.

Образователният и културен обмен създава условия за лични контакти и опознаване на другия, които са неподвластни на политическата конюнктура. До 1992 г. в българските училища задължително се изучава като първи чужд език руски език, учените и преподавателите редовно осъществяват академичен обмен, а определена квота български студенти се приемат в руски висши учебни заведения. За съжаление образователният и културен обмен с Русия през последните двадесет и пет години е много по-слаб. Това е така, защото с влизането на България в ЕС възможностите за пътуване и образователен обмен в рамките на ЕС са много по-големи, отколкото с Русия. А обучение и дори туризъм в Русия е вече скъпо удоволствие. Така се получава една културна пропаст между поколенията. Лицата на повече от 40 г. познават Русия и нейната култура, пътували са до Русия, а някои от тях дори са специализирали или са получили образованието си там. Като цяло те добре говорят руски език и във всеки момент могат да прочетат в руските медии, достъпни чрез интернет, каква е гледната точка на Москва по всеки въпрос.³¹ Лицата под 40 г. в много по-малка степен владеят руски език, не са посещавали Русия с образователни или дори туристически цели и са много по-зависими за оценката си за ставащото в Русия от писанията в българските или в чуждите медии. Ако в началото на хилядолетието повечето българи имаха понятие от руски език, с времето тенденцията е към намаляване на броя на българите, говорещи руски език, а с това и мостовите за сътрудничество с Русия намаляват.

Изводът е, че културните фактори благоприятстват поддържането на добри взаимоотношения с Русия, но са много слабо използвани в двустранните отношения, защото: 1) България подценява изключителната роля, която източното православие играе в руската външна политика; 2) защото след 1990 г. академичният и културен обмен между България и Русия е силно ограничен и в перспектива все по-малко българи ще познават руския език и култура.

3. Балансирана позиция спрямо Русия

На базата на анализа на факторите, които влияят върху двустранните отношения, може да се направи опит за очертаване на балансирана позиция в политиката спрямо Русия. То предполага най-вече очертаване на рамките и правилата, към които би следвало да се придържа българската държава при различни обстоятелства. Ясно е, че в бъдеще българската държава може да бъде изправена пред най-различни

³¹ Показателно е, че българският еврокомисар Кристилина Георгиева има специализация в Московския държавен университет, а председателят на ЮНЕСКО Ирина Бокова е завършила висше образование в МГИМО-Москва и това са двата варианта за българска кандидатура за Генерален секретар на ООН.

предизвикателства в отношенията си с Русия и прогнозирането точно какви ще бъдат тези предизвикателства е непосилна задача. Една балансирана позиция спрямо Русия обаче би следвало да бъде достатъчно гъвкава, за да се адаптира към различните обстоятелства, без да се налага нейното съществено редактиране. Затова тук ще бъде очертана една позиция с много широки рамки.

Балансирана позиция означава също избягване на крайни позиции и действия. Двете крайности в отношенията спрямо Русия могат да бъдат дефинирани като: 1) избягване на всякакво икономическо и политическо обвързване и придържане към критични, дори враждебни, изказвания и действия; и 2) тясно икономическо и политическо сближаване и провеждане на откровено проруска политика, включително в рамките на НАТО и ЕС. Тези крайни позиции ясно очертават каква не следва да бъде българската политика спрямо Русия. Между тези крайни позиции обаче са мислими множество възможни комбинации от сътрудничество, враждебност или съдържаност в сферата на икономиката, политиката и сигурността, които биха могли да бъдат определяни като умерено проруска или умерено антируска политика. Българската външна политика може да варира в тези граници, като колкото по-близо се придържа към умерена и добронамерена политика спрямо Русия, толкова по-добре.

Тук ще бъдат изложени някои общи правила, които да рамкират една такава умерена и добронамерена към Русия политика.

3.1. Въздържане от непровокирани враждебни действия

България няма какво да постигне чрез враждебни действия спрямо Русия. Военната и икономическата мощ на Русия, съчетани с огромен дипломатически опит, са толкова големи, че враждебни български действия не биха имали значим ефект върху Русия. Същевременно Русия е страна, която не забравя и не прощава враждебно отношение, затова незабавно или след време отговаря с много по-болезнени мерки. Доколкото България е географски близо до Русия, много по-малка и силно зависима в много отношения, последиците за страната ни биха били катастрофални. Това е ситуация, в която тя би могла да се обърне за подкрепа към съюзниците в НАТО и ЕС, но тяхната подкрепа няма как да бъде автоматична и е много по-вероятно да се ограничи до морална и политическа, доколкото България би била инициатор на враждебните действия. Следователно страната ни няма интерес от конфликти с Русия, от които в крайна сметка би загубила много повече, отколкото би спечелила.

Въздържането е валидно, доколкото българската страна не е провокирана от враждебни действия на руската страна. Ако враждебните

действия са провокирани от Русия, то България следва да отнесе въпроса до НАТО и ЕС и да се съобразява с решенията, взети в рамките на двете организации.

Чужда държава може да окаже натиск за включване в общи действия срещу Русия. Ако става дума за държава членка на НАТО, която е обект на нападение от руска страна, то България е договорно задължена да се включи в общите действия срещу Русия. Ако обаче чуждата страна преследва свои политически, икономически или други цели и в замяна на евентуално българско съдействие срещу Русия предлага краткосрочни облаги от каквото и да е естество, то за България е по-добре да бъде съдържана и да не влиза в конфликт с Русия заради чужди интереси.

3.2. Въздържане от остро критични или враждебни изказвания

България няма какво да постигне и чрез остро критични изказвания спрямо Русия. Русия не е страна, в която политическите или икономическите процеси се влияят от мнението на външни фактори, особено ако те произхождат от малка страна като България. Затова остро критични или враждебни коментари не биха довели до каквито и да било промени в Русия. Те могат да имат ефект в друга насока – да направят добро впечатление на западни политици и медии. Истината обаче е, че критиките срещу Русия са толкова системни в западните медии през XXI в., че каквото и да било изказване на български политик или държавник срещу Русия няма да направи особено впечатление на общия фон.

Негативна реакция от руска страна на остро критични или враждебни изказвания е много вероятна. Първо, Русия не се страхува да бъде много остра в оценките си и има богат опит в размяна на обвинения и негативна пропаганда. Второ, Русия пази спомени от петдесетте години много тесни отношения и критични изказвания от българска страна повече дразнят руските държавници, отколкото от страни, в които антируската пропаганда е правило. Трето, Русия поддържа каналите си за влияние в България и възможностите да влияе върху българската политика и икономика, така че руската реакция може да не се ограничи до вербална реакция на критиките.

Въздържането от остри критики и враждебни изказвания към Русия се отнася до политиците и дипломатите, които представляват българската държава по силата на официалните позиции, които заемат. Обикновените граждани, журналистите, политическите анализатори или бивши държавници имат пълна свобода да се изказват критично за Русия и провежданата от нея политика. България е свободна страна и всеки има право на мнение. Лицата, които представляват държавата обаче, не следва да бъркат личното си мнение с официалната позиция на държавата. Всяка изказана от тях позиция в публичното пространство

обвързва държавата и всичките ѝ граждани и може да има негативни последици за всички. Затова те трябва да са много по-предпазливи в публичните си изказвания и да се въздържат от импулсивни и несъгласувани изявления. Всеки един от тях има право в частни разговори да казва и истинското си мнение, дори и то да е крайно критично към Русия. Не бива да се забравя обаче, че в съвременната епоха частен разговор е относително понятие и информация дори от частни разговори може да излезе в публичното пространство.

Въздържането от остро критични коментари не означава отказ от каквито и да било критики от българските официални лица. Ясно е, че руската страна може да отправи обвинения, на които няма как да не се отговори, или пък да предприеме действия, които засягат българските интереси. Важно е в подобни ситуации критиките да са пропорционални на руските думи или действия. Разумно е също така, ако се отправят критични коментари, те да са смекчени с отчитане на гледната точка и на руската страна. Малко вероятно е Русия да отговори остро на умерени критики от наша страна, повтаряни от други места с много по-остър тон, при положение че сме демонстрирали, че следим руската позиция и я разбираме.

3.3. Умерена позиция по чувствителни за Русия въпроси в рамките на ЕС и НАТО

Членството на България в ЕС и в НАТО дава на страната ни най-широките възможности със своята позиция да помогне решително или да навреди на руските интереси. И в двете организации има редица важни въпроси, чието решение се вземат с единодушие, и позицията на София може да повлияе. В рамките на НАТО това са решения за провеждане на военна операция извън територията на пакта в близост до Русия, както и въпросът за евентуалното разширяване на пакта със страни като Грузия или Украйна. В рамките на ЕС това са въпросите на общата външна политика и политика за сигурност, като сред най-ярките примери са налагането и вдигането на санкции на руската страна, както и въпроси, свързани с промени в енергийната политика на ЕС.³²

По всички тези въпроси България може да заеме твърда проруска позиция, като налага вето на всички решения, които противоречат на руските интереси. В такъв случай бихме били възприемани действително като „троянския кон на Русия“ в двете организации. Цената на такова поведение би била остро противопоставяне с водещите страни в НАТО и в ЕС и рязко намаляване на вероятността тези страни да ни подкрепят по

³² Компетенциите на ЕС са много широки и има още редица въпроси, по които решенията се вземат с единодушие и могат да засягат пряко или косвено Русия. Затова изброяването не е изчерпателно, а служи по-скоро за онагледяване на тезата.

други важни въпроси за страната ни в областта на икономиката или политиката.

Другата крайност е България да застане на отявено антируска позиция по всеки обсъждан въпрос, като внася предложения за санкции и критични заключения спрямо Русия, подкрепя такива предложения и работи последователно за противопоставянето между НАТО и Русия и ЕС и Русия. Цената на такова поведение би била остро противопоставяне с Русия, рязко нарастване на вероятността тя да използва влиянието си в България, за да раздели българското общество и да дестабилизира политическите институции, както и вероятността от руски мерки, които да засегнат енергийния сектор и икономиката ни. Следва да се има предвид, че България е зависима за сигурността си от САЩ, за икономическото и социалното си развитие от ЕС и за доставките на енергия от Русия. Затова всеки конфликт между Русия, ЕС и НАТО би поставил пред неразрешима дилема българската външна политика и страната ни има интерес да избягва такива ситуации, доколкото е във възможностите ни.

Затова разумната политика в рамките на ЕС и НАТО по всички въпроси, засягащи Русия, е сдържаността – въздържане както от явни антируски, така и от явни проруски действия. На практика това предполага България никога да не налага вето по въпроси, свързани с Русия, никога да не внася предложения за решения, които са насочени срещу Русия, и да гласува „въздържал се“ в повечето случаи. Ясно е, че когато едно решение е подкрепено от всички и е постигнат консенсус по него, ще е нормално и България да го подкрепи, за да не изглежда с особено мнение. Ясно е също, че ще възникват ситуации, в които, за да получи отстъпки по други въпроси, България може първоначално да се противопоставя на дадени решения.

За нашите партньори от ЕС и НАТО е много по-важно българската позиция по отношение на Русия да е разбираема и предсказуема, а не да се люшка от едната крайност до другата крайност при смяна на правителството. За една умерена позиция спрямо Русия могат да се изложат много аргументи: историческите връзки между двете страни, културната близост, силната привързаност на част от българското общество към Русия, икономическата зависимост. Нашите партньори биха могли да разберат, че България няма интерес да им се противопоставя заради Русия, нито да се противопоставя на Русия заради тях. Една умерена позиция, при която България подкрепя всеки опит за постигане на сътрудничество между ЕС, НАТО и Русия и се въздържа при ескалация на противопоставянето, би изиграла позитивна роля в няколко насоки. От една страна, тя би ни помогнала да запазим тясно сътрудничество както с партньорите ни в ЕС и в НАТО, така и с Русия.

От друга страна, такава българска политика не би представлявала проблем за вземането на решения в ЕС и в НАТО, което би допринесло за единството и солидарността в тях. И накрая, България би могла да допринесе поне минимално за намаляване на и без това силно обтегнатите отношения между Русия и двете организации. Същевременно негативите биха били минимални.

3.4. Засилване на икономическо сътрудничество с Русия, съгласувано с нормите на ЕС

Разширяването на търговското сътрудничество с Русия не е самоцел. Истината е, че руският пазар е рисков пазар, защото Москва не се притеснява да налага икономическо ембарго върху вноса на стоки при остро политическо противопоставяне с ЕС. Ембаргото върху вноса на храни от ЕС е красноречив пример. Затова компаниите, които заложат на експортна ориентация към руския пазар, ще са зависими от политическите рискове. Освен това като страна извън ЕС търговията с Русия се облага с мита и с много други нетарифни ограничения, които не съществуват като пречка при търговията в ЕС. Съществуват значими колебания във валутния курс на рублата, които също може да повлияят върху изгодата от един дългосрочен договор.

И все пак руският пазар е една възможност, която е недостатъчно използвана от българските производители. Силно отрицателният търговски баланс е отражение на това подценяване на руския пазар. Това е един относително голям пазар, макар и не толкова голям, колкото пазара на ЕС, като България има традиции в предлагането на стоки на този пазар. Ако страната ни се стреми към осезаемо повишаване на стандарта на живот на българските граждани, българската външна политика трябва да осигури достатъчно благоприятна среда, за се използват възможностите, които предоставя и руският пазар.

Благоприятна среда за развитие на икономическите отношения е поддържането за продължителен период на добри отношения с Русия. Това би могло да допринесе за предсказуемост и надеждност на търговския режим, макар евентуални санкции от ЕС спрямо Русия и от Русия спрямо ЕС да биха се отразили на търговските отношения и при добри двустранни отношения. А поддържане на добри отношения с Русия за продължителен период от време изисква от българските политици да постигнат консенсус относно една балансирана политика спрямо Русия и тя да не е зависима от смяна на правителствата.

Една важна стъпка към засилване на търговския стокообмен с Русия обаче би била ясно да се заяви, че търговските взаимоотношения с Русия са приоритет за България. Това не противоречи на правилата на функциониране на ЕС и редица водещи държави от ЕС като Германия,

Франция, Италия и Белгия поддържат тесни икономически и политически контакти с Русия. Голямото предизвикателство пред България би било не толкова да декларира, че търговските отношения са приоритет, колкото за продължителен период от време да докаже, че стои зад такава политика.

Една от дилемите пред развитието на търговските отношения с Русия е дали да се залага на големи сделки, финансирани от българския държавен бюджет, или инициативата да се предоставя на търговските фирми, които имат по-ограничени възможности и са далеч по-предпазливи в оценката на рисковете. Първият подход има редица недостатъци. При него лесно може да се оказва политически натиск от руска страна, доста по-спорни са сделки, които се правят за сметка на данъкоплатеца, а съществува и висок корупционен риск. Те не е необходимо да бъдат изначално отхвърлени, но към тях трябва да се пристъпва изключително предпазливо, като много внимателно следва да се пресметнат ползите и недостатъците. Опитът от близкото минало показва, че ако няма консенсус между политическите сили за подобна сделка, първата смяна на правителство води до провал на проекта и в крайна сметка до много похабени усилия и пари без резултат.

Голямото предимство на втория подход е, че макар и с малки крачки, той е много по-сигурен и надежден. Политическият и корупционен риск е много по-нисък при такъв тип сделки, а, веднъж утвърдени, бизнес отношенията не се влияят силно от смяна на правителства.

Заклучение

Русия винаги е държала да запази влиянието си на Балканите и конкретно в България. Това е неин траен геополитически интерес и няма причини да смятаме, че Москва ще се откаже от стремежа си към запазване на подобно влияние. Историческият преглед ясно показва, че когато отношенията между Русия и България са добри, Русия залага на взаимноизгодно икономическо сътрудничество, за да укрепи влиянието си. Когато обаче отношенията се влошат и Русия има срещу себе си резервиран към нея или дори враждебен режим, тя е склонна да използва всякакви средства, включително подривна дейност, за да дестабилизира този режим и да наложи ново – проруско – управление.

Днес България се лута именно между тези две политики. Редуват се периоди на отлични взаимоотношения и подписване на мащабни споразумения в сферата на енергетиката с периоди на резервираност, през които същите споразумения се денонсират, а официалните позиции на страната ни по актуалните международни въпроси са откровено критични и враждебни към Русия. Това лутане се дължи на остро

разделение между политическите партии в българския парламент на проруски и антируски и на разделението на българското общество на русофили и русофоби. Разделението не носи нищо добро на България. Русия вече отписа България от плановете си в енергийната област и все повече засилва критичната си реториката спрямо България.

България не е необходимо да чака отношенията с Русия да достигнат до открита враждебност и да проверим доколко НАТО и ЕС могат да ни защитават от Русия. Много по-добре би било тази опасност да се предотврати. За целта политическите сили в парламента трябва да намерят воля да преодолеят разделението и да постигнат съгласие за една балансирана политика спрямо Русия. Българските правителствата трябва да се придържат към такава балансирана политика, за да изглеждат разумен и надежден, а не непоследователен и непредвидим партньор на Русия.

В крайна сметка, Русия представлява една голяма възможност за България. Русия е близо, разполага с огромни ресурси и връзките между двете страни са многобройни и многопластови. Днес, когато България е член на НАТО и на ЕС и до голяма степен е гарантирала сигурността си, няма защо да се плашим да се възползваме от тази възможност. Полето за сътрудничество в областта на икономиката, културата и науката е огромно. Най-успешните страни в ЕС като Германия, Франция и Италия са намерили начин да постигнат такова сътрудничество с Русия. Нищо в ЕС или в НАТО не ни задължава да бъдем враждебни към Русия. Необходимо е само да бъдем **разумен, добронамерени и последователни**. А това явно е най-трудното за българската политика.

Използвана литература

1. Bruno. James. Russian diplomats are eating America's lunch. Politico magazine, Washington, 16 april 2014 <http://www.politico.com/magazine/story/2014/04/russias-diplomats-are-better-than-ours-105773>.
2. Ангелов. Г. Митовете за руските туристи. webcafe.bg, 02.04.2015 г. http://www.webcafe.bg/id_682265638_Mitovete_za_ruskite_turisti.
3. Андреев. А. и Г. Дерменджиев. Как Русия разцепи българското общество. Дойче веле, 22 май 2014 г. <http://www.dw.com/bg/%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%8F-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D1%86%D0%B5%D0%BF%D0%B8-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/a-17651436>.

4. Бакалов. И. По 45 тона годишно радиоактивен отпадък от АЕЦ „Козлодуй“. e-vestnik.bg, С., 13 юли 2011 г. <http://e-vestnik.bg/12193/po-45-tona-godishno-silnoradiaktiven-otpadak-izhvarlyat-blokovete-v-kozloduy-kade-otivat/>.
5. Бояджиев. Я. Кой и защо дърпа България към Русия? Дойче веле, 25 май 2014 г. <http://www.dw.com/bg/%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%BE-%D0%B4%D1%8A%D1%80%D0%BF%D0%B0-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%BA%D1%8A%D0%BC-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%8F/a-17656210>.
6. Василев. И. Мит е, че България ще претърпи огромни щети от санкции на ЕС срещу Русия. 11.03.2014 г. <http://www.mediapool.bg/mit-e-che-bulgaria-shte-pretarpi-ogromni-shteti-ot-sanktsii-na-es-sreshtu-rusiya-news217779.html>.
7. Динков. Д. Нови акценти в геополитическите сблъсъци и ефекти върху българо-руските отношения. Международни отношения. . 5-6/2014. С., 1 декември 2014.
8. Дюлгерова. Н. Българо-руските отношения – между миналото и бъдещето. Международни отношения. 5-6/2014. С., 1 декември 2014.
9. Енгелхард. К. и Е. Лилов. Големият брат на България. Дойче веле, 17 май 2014 г. <http://www.dw.com/bg/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F%D1%82-%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F/a-17573387>.
10. История на България. Т. IV. Българската дипломатия от древността до наши дни. Под ред. на доц. Емил Александров. Труд. С., 2003.
11. Консолидирани текстове на Договора за Европейския Съюз и на Договора за функционирането на Европейския Съюз, Официален вестник № С 326, 26/10/2012 с. 0001 – 0390, Брюксел, 2012 г. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M/TXT&from=fr>.
12. Николов, С. Развитие на българо-руските отношения в контекста на съвременните геополитически промени. Международни отношения. 4/2014. С., 8 септември 2014.
13. Папакочев, Г. Андреев. А. Застрашена ли е България? Дойче веле, 10 април 2014 г. <http://www.dw.com/bg/%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%BB%D0%B8-%D0%B5-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F/a-17553364>.
14. Ралчев. П. Трудностите в отношенията Русия-Турция дават шанс на България за интерконекторната връзка. ViTelevision, 15 декември 2015 г.

http://www.bitelevision.com/plamen-ralchev-trudnostite-v-otnoshe_niyata-rusiya-turtsiya-davat-shans-na-balgariya-za-interkonektornata-vrazka/.

15. Цеков. Н. Андреев. А. Двете лица на Русия в България. Дойче веле, 26 март 2014 г. <http://www.dw.com/bg/%D0%B4%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F/a-17520300>.

16. Цеков. Н. България ли спря „Южен поток“? Дойче веле, 02 декември 2014 г. <http://www.dw.com/bg/%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%BB%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D1%80%D1%8F-%D1%8E%D0%B6%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA/a-18105124>.

17. Цеков. Н. „Пета колона“ на Русия в България? Дойче веле, 15 май 2014 г. <http://www.dw.com/bg/%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B0-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F/a-17567232>.

18. „Уестингхаус“ лобира ЕС да намали ядрената си зависимост от Русия. Дневник, 22.08.2014 г. http://www.dnevnik.bg/sviat/2014/08/22/2366404_uestinghaus_lobira_es_da_namali_iadrenata_si/.